

MÁRIA ÉS AZ ANGYAL – ÚJRAÍRÁS ÉS ÚJRAMONDÁS RAINER MARIA RILKE KRISZTUS SZÜLETÉSE CÍMŰ VERSÉBEN*

TAKÁCS MIKLÓS

Julia Kristeva meglátása szerint Mária alakjában sűrűsödnek össze a nyugati szerelem és szeretet kódjai, melybe az udvari szerelem ugyanúgy beletartozik, mint a gyermek iránti szeretet: „...Mária és a Hölgy közös vonásokon osztozkodnak, amennyiben mind a ketten a férfivágyak és aspirációk célpontjává lettek, és a minden más nőt kizáró egyedüliségükkel a Hatalmat testesítették meg.”¹ Ez az „egyedüliség” megfelel a romantikus szerelmi líra koncepciójának is. A Mária-kultusz ugyan egy egyházi hagyomány része, de nem biblikus, gyakran a „hivatalos Egyház” tekintélye ellenében hat² (a legújabb időkben is voltak kísérletek Mária „felvételére” a Szentháromságba). Ez a pogány eredet a klerikális-biblikus hagyománnyal szemben identitást kereső romantikus-klasszikus modern költészetben is népszerűbbé tette a Mária-alakot, illetve ez az eredet szinte legitímálta a radikális átértelmezéseket. Rilke későbbiekben elemzett verse, a *Geburt Christi* (*Krisztus születése*) abból a *Mária élete* című cikusból származik, amelyet sokáig éppen azért tartottak zárványnak az életműben, mert Rilke monográfusai úgy vélték, hogy ez a ciklus nem felel meg egy ilyen modern elvárásnak, a radikális átértelmezésnek, túlzottan hagyománytisztelőnek látták. Pedig az 1912-ben keletkezett mű megnevezett legmeghatározóbb forrásai képzőművészeti alkotások lennének³, amelyek „mediális átírhatósága”

---

* Jelen tanulmány részlet a *Káin nyelve, Ábel szótlansága – vallási és esztétikai tapasztalatok összjátéka* Ady Endre költészetében és Rainer Maria Rilke korai műveiben című, már elkészült doktori értekezéséből. A Mária-verseket összehasonlító disszertáció-fejezet másik része *Verbi silentis muta mater – Mária mint a transzcendens Másik Ady Endre A pócsi Mária című versében* címmel a *Cselekvő irodalom – Írások Görömbei András tiszteletére* című tanulmánykötetben jelent meg (szerkesztette BERTHA Zoltán és EKLER Andrea, Bp. Szerzői kiadás, 2005. 115-132.)

¹ KRISTEVA, Julia: A szeretet eretnetikája. = *Helikon*, 1994/4. 491-509., 494., 498.

² Uo., 493.

³ FÜLLEBORN, Ulrich: Rilkes Gebrauch der Bibel. = *Rilke und die Weltliteratur*. (Hrsg. von Manfred ENGEL und Dieter LAMPING.) Düsseldorf-Zürich, 1999. Artemis und Winkler, 19-38., 36.; A képzőművészeti „ihletettség” is főként szerzői kijelentésekre megy vissza, például Rilke Ellen Key-nek írott levelének (1913. VII. 7.) egyik mondatára: „A *Das Marien-Leben* képekből jön és képekre megy vissza.” Idézi Rainer Maria RILKE: *Werke – Kommentierte Ausgabe in vier Bänden*. Hrsg. von Manfred ENGEL, Ulrich FÜLLEBORN, Horst NALEWSKI, August STAHL, Band 2.) Frankfurt a. M.

ugyan kétséges, de kellően távol eshetnek egy, az egyházban kanonizált Mária-himnusz-tól vagy Mária-életrajztól. Elizabeth Boa meggyőzően olvassa a képzőművészet felől a *Mária élete* egy másik versét, a *Piétát*, úgy látja, hogy eldöntetlen, ki is valójában a szöveg referense, nem tudni, hogy egy szobor kap hangot, vagy egy mítoszban elbeszélte alak. A közvetítettség van a hangsúly, azaz Rilke *Pietá*-ja továbbhalad egy olyan anti-idealista szemlélet irányában, amelyben szkeptikusan viszonyulnak a médium és a jelentés kapcsolatához: nem létezik már egy előre adott vízió a művész fejében, nincsen eleve adott jelentés kívül a világban, amelyet reprezentálni vagy imitálni kellene egy felszíni illúzióban, amelyre utalni kellene vagy meg kellene ragadni szavakban.⁴

A „keletkezéstörténeti kivételként”⁵ aposztrófált *Mária élete* valóban nem felel meg például az *Új versek* blaszfémikus passióértelmezése által felkeltett elvárásoknak, mégsem marad meg az életművön belül zárványnak, mert a nagyjából konvencionálisnak tekinthető Mária-versek előkészületként szolgálnak az első két *Duinói elégia*hoz és voltaképp az egész tizrészes ciklushoz is.⁶ A kommentált kiadás szerint pedig nemcsak „előrefelé”, hanem „visszafele” is vannak kapcsolódási pontjai ennek a műnek, formailag Rilke a *Mária életében* továbbfolytatja a középső korszak poétikáját – ritkábban az erős formanyelvel rendelkező *Új Versek*, gyakrabban a *Képek könyve* lazább és nyitottabb szerkezetét.⁷ Bár Rilke nem tervezte felvenni a még korábbi, 1905-ös *Az áhítat* könyvének Mária-verseit az új ciklusba⁸, azon kötet első részének, *A szerzetesi élet* könyvének három verse több, a *Mária életében* található megoldást is megelőlegez, tehát a két szöveg a „stilisztikai” hasonlóság mellett tropológiai analógiákkal is rendelkezik. *A szerzetesi élet* könyvének közepén áll, harmincharmadik vers (*So hat man sie gemalt...* – „Így festették meg őt”⁹ kezdettel) a képzőművészeti metaforikával még kapcsolódhatna csak a verseket összekötő narratívumokban feltűnő „ikonfestő szerzetes” figurájához, de néhány halvány utalás (úgy mint a „Er ist der schönste Schleier ihrer Schmerzen” – „Ő fájdalomának legszebb fátyla”) már a *Piétát* konnotálja. Persze ez igazából csak az előző két vers ismeretében állítható bizonyossággal, a harmincegyedik versben (melynek szituációja leginkább

---

und Leipzig, 1996. Insel, 447. A ciklus szinte minden verséről feltételezhető, hogy van képi előzménye. (Uo. 453-461.).

⁴ BOA, Elisabeth: Rilke's „Marien-Leben”. = *Modern Language Review* 79. (1984). 846-858.

⁵ FÜLLEBORN, i. m. 33.

⁶ PÓR, Péter: „Das Marien-Leben”: Ein experimenteller Zyklus am Beginn von Rilkes Spätwerk. = *Neohelicon* XXIV. (1997.) 293-325., 295. Éppen Fülleborn az, aki egy vitában viszont – Anthony Stephens kutatásaira hivatkozva – már 1900 körül kialakultnak tekinti azt a poétikát és költői gyakorlatot, amely a *Duinói elégia*kát meghatározza (hogy mindig is a mondhatatlan marad az egyetlen, csak közvetve megfogható közléstárgy, mindig az én és a világ közös mélydimenziójáról lesz szó). (Hozzászólás Alberto Destro előadásához: DESTRO, Alberto: Ich und Wirklichkeit in Rilkes Lyrik. Etappen einer wechselvollen Entwicklung. = *Das neuzeitliche Ich in der Literatur 18. und 20. Jahrhundert, zur Dialektik der Moderne; ein internationales Symposium.* (Hrsg. von Ulrich FÜLLEBORN und Manfred ENGEL.) München, 1988. Fink, 275-292., 289-290.

⁷ *Kommentierte Ausgabe* (Band 2)... i. m. 451.

⁸ Erről közvetlenül egy héttel a *Mária élete* keletkezése előtt ír Rilke Anton Kippenbergnek. (1912. I. 6.) *Kommentierte Ausgabe* (Band 2)... i. m. 446.

⁹ Saját fordítás. Ha külön nem tüntetem fel, a német verssorok magyar fordítása minden esetben az én munkám.

a *Mária hazalátogatásához* hasonlítható) meg is jelenik a későbbi cikluscím: „ihr dienedes Marien-Leben / ward königlich und wunderbar” („Szolgáló Mária-élete / királyivá és csodálatossá vált”). A következő szöveg második sorának építészeti motívumai visszaköszönnek a *Mária bemutatása a templomban* retorikai felépítményében, de ennél is fontosabb az *angyalok* és a *nagy képlékeny fogalmának*¹⁰ korai megjelenése („Wehe, sie gear noch nicht den Größten. / Und die Engel, die nicht trösten, / stehen fremd und furchtbar um sie her.” – „Jaj, még nem a Legnagyobbat szülte meg. / És az angyalok, akik nem vigasztalják, / idegenként és félelmetkeltőn állnak körülötte.”). Elsősorban A *Duinói elégiák* közül az első két „angyal-elégia” kezdő soraira emlékeztet, de Pór Péter felfedezés-értékű meglátását követve, a *Mária életében* is meghatározó szerepben van a szövegekben szereplő angyal: a keresztény hagyományoknak megfelelően Rilke az angyalt a közvetítés helyére, ember és Isten közé helyezi, az angyal-hely ezen perspektívájából beszél el epikus sorrendben Mária bibliai történetét, kezdve születésétől haláláig.¹¹ A ciklus ezért maradhat konvencionális, mert ugyan kísérleti kompozícióról van szó, de az nem egy tematikus változtatásra vonatkozik, hanem a beszédmódra. A *Mária élete* arra tesz kísérletet, hogy egy hosszabb szövegben érvényesíteni tudjon egy „kívülről” angyal-perspektívát.¹² Innen már belátható, hogy „a ciklus minden más, csak nem áhítatos könyv”¹³, azaz nem egy dogmatikus-felekezeti ideológia terméke.

A „kívülről” a vallásos-teológiai elbeszélés angyalával lehet azonosítani¹⁴, a „megszólított” és a „megszólított” esetében az aposztrophé természetéből adódóan már nem mehetünk biztosra. Mivel néhány szövegben a megszólító struktúra és az angyal-perspektíva egybe is eshet (mint a *Krisztus születésében*), az angyallal való megfeleltetés is elbizonytalanodhat. Már a ciklus második versében kérdéses legalábbis a megszólított személye, az olvasóval való azonosítás – mint ahogyan azt Albert Scholz teszi¹⁵ – nehezen támasztható alá érvekkel. Az aposztrophé alakzatának dominanciája pedig egyértelmű: Richard Exner statisztikája szerint (amit szerinte nem kell komolyan venni) Rilke lírai életművében az *én* névmás összesen másfélszer annyiszor fordul elő, mint az *te*, a *Mária életében* ez az arány megfordul: a *te* két és félszer gyakoribb, mint az *én*.¹⁶ Ennek nyilvánvalóan megvan a poétikai funkciója, – ahogy Pór Péter mondja éppen a *Mária élete* második verse kapcsán – a kifejezések nem blaszfémikusak attól, hogy nem egy vallásos reprodukcióban érdekeltek, hanem egy isteni örökkévalóság és mindenhol jelenvalóság poétizált, hovatovább túlpoetizált használatában¹⁷ – s erre a „túlpoetizálásra” igazából nem a „kifejezések” a képesek, sokkal inkább az aposztrophé beszédalakzata. A *Krisztus születésének* előz-

---

¹⁰ Szintén meghatározó eleme a *Mária életének*, kérdéskörét majd a *Krisztus születése* elemzések sor taglaljuk.

¹¹ PÓR: „*Das Marien-Leben*”... i. m. 296.

¹² Uo.

¹³ EXNER, Richard: Rilkes Maria – „eine Frau Himmels und der Erden” = RILKE, Rainer Maria: *Das Marien-Leben* (Vorgestellt von Richard EXNER – mit farbigen Abbildungen). Frankfurt am Main – Leipzig, 1999. Insel, 7-11., 7.

¹⁴ PÓR: „*Das Marien-Leben*”... i. m. 324.

¹⁵ SCHOLZ, Albert: Rilkes „*Marien-Leben*”. = *German Quarterly*, 33. (1960.) 132-146., 136.

¹⁶ EXNER, i. m. 150.

¹⁷ PÓR: „*Das Marien-Leben*”... i. m. 301.

ményeként számon tartott *Magnificat*¹⁸ (*Mária éneke*, Lk 1,46–55) körül is azért robbanhatott ki a századfordulón komoly teológiai vita, mert a *Magnificat* mint dicséret aposztrofikus szerkezettel bír. Mivel nem rajzolódhat ki egyértelműen egy konkrét beszélő alakja, azt sem lehet eldönteni, hogy ki beszél ebben az énekben, Mária vagy Erzsébet. A vitát a „harmadik oldal”, a pápai autoritás zárhatta le azzal, hogy a Pápai Bibliaügyi Bizottság 1912-ben (!) nyilatkozatot tett közzé, s ebben a Máriának tulajdonított változatot ismerték el eredetinek.¹⁹

Egy másik teológiai paradoxon is lakozik Mária alakjában: Jézussal való viszonya olyan „kettős genealógiai reláció”, amelyet a „kölcsonös szülés” paradoxonjával lehetne talán megragadni²⁰, sőt, Kristeva szerint Mária, a nő nem is kettős, hanem hármas metamorfózisát valósítja meg a szűkebb rokonsági rendszeren belül, hiszen Mária „fiának anyja és annak leánya, ezen felül még fia házastársa is”²¹ (kiemelés az eredetiben – T. M.). Rilke kiazmusa az utolsó előtti versben (*Stilung Mariae mit dem Auferstandenen* – „Mária vigasztalódása a Feltámadottal”), melynek során a gyermek csitítja (*Stilung*) az anyját, azaz az ősi anya-fiú kapcsolat megfordul²², tehát teológiailag is indokolható, a Teremtő teremője valójában csakis teremtett, az az *időbeli megelőzöttség* lép itt érvényre, amely meghatározó tapasztalata lesz a *Krisztus születésének* is. A megszólítás struktúráját még a kereszténység anyaság-konstrukciójának feminista bírálatával is össze lehet hangolni, a kritika szerint ugyanis Mária passzív, hallgatásra ítélt szerepet kap, akár a *fül* metonimiájával is helyettesíthető²³, csak megszólított lehet. Nem beszélhet, csak a (hatalmi) kinyilatkoztatások hallgatója lehet, nem *bírhatja* a nyelvet, s ennek kettős következménye lesz. Egyrészt a „nem-verbális, a nem-nyelvi” megtestesítője illetve reprezentánsa lesz a mono-teizmusban²⁴, másrészt ha meg is szólal, mint teszi azt a *Mária életének Piétájában*, ak-

---

¹⁸ *Kommentierte Ausgabe (Band 2)*... i. m. 457.

¹⁹ FARRIS, Stephen: The Hymns of Luke's Infancy Narratives – Their Origin, Meaning and Significance. = *Journal for the Study of the New Testament Supplement Series* 9. Sheffield, 1985. 109. Idézi: FABINY Tibor: A Magnificat narratív kritikai és hatástörténeti megközelítése = *Gyermekségtörténet és mariológia (Szegedi Bibliikus Konferencia – Szeged, 1995. szeptember 2-5.)* Szeged, 1997. JATEPress, 147-166., 163. Talán nem véletlen az idézett szerző hasonlata sem: „Farris szellemes megfogalmazásában 1912-re a vita oly méreteket öltött, ami a jámbor külső szemlélt egy középkori lovagi tornára emlékezteti, ahol szenvedélyes tudós lovagok törnek lándzsát az egyik vagy a másik hölgy becsületének védelmében”. (Uo.)

²⁰ HAMACHER, Werner: *Az anya kiállításai. (Rövid séta különböző múzeumokban.)* (Részletek – Ford. Szabó Csaba.) = *Vulgo*, 3. évf. (2002.) 1. sz. 91-106., 100.

²¹ KRISTEVA, i. m. 497.

²² *Kommentierte Ausgabe (Band 2)*... i. m. 460.

²³ „Mária leginkább mint nem-test, ám mégis mint testiségből és érzékiségből fakadó néma érzélemvilág jelenik meg: mint gyermeket rejtő uterus, mint tápláló anyamell, oda-hallgató fülkagyló, gyöngéd mosoly és fájdalmas könnyek. Mária a némaságából megnyilatkozó nő – a hallgatásra ítélt test allegóriája.” SZÉPLAKY Gerda: Az önmaga-felejtés erotizált technikái (képelemzések). = *Vulgo*, 3. évf. (2002.) 1. sz. 66-90., 70.; „A szűzi testből nekünk csak a fülhöz, a könnyekhez és a mellekhez van jogunk.” KRISTEVA, i. m. 500. (Idézi: SZÉPLAKY, i. m. 78.) Heidegger 1951-52-es *Mit jelent gondolkodni?* című előadásában szintén összekapcsolja a hallás motívumát az anyával. (HAMACHER, i. m. 102.)

²⁴ KRISTEVA, i. m. 500.; SZÉPLAKY, i. m. 67.

kor is csak saját megértésének hiányáról, értetlenségéről lehet tudása²⁵, nem részeseül a Gondviselés előrelátó perspektívájából, pedig az egész ciklus állandóan egy előre tudott jövő irányába mutat.²⁶

Rilke *Krisztus születése* című verse tehát gazdag teológiai-kultúrtörténeti kontextusban áll, poétikailag is számos ponton kapcsolódik például teológiai vitákhoz. Ezt főként aposztrófikus szerkezetének köszönheti, ez utóbbi működését pontosan viszont csakis egy „szorosabb” olvasat keretein belül lehet végigkövetni.

Geburt Christi

*Hättest du der Einfalt nicht, wie sollte
dir geschehn, was jetzt die Nacht erhellt?
Sieh, der Gott, der über Völkern grollte,
macht sich mild und kommt in dir zur Welt.*

Hast du dir ihn größer vorgestellt?

*Was ist Größe? Quer durch alle Maße,
die er durchstreicht, geht sein grades Los.
Selbst ein Stern hat keine solche Straße.
Siehst du, diese Könige sind groß,*

und sie schleppen dir vor deinen Schoß

*Schätze, die sie für die größten halten,
und du staunst vielleicht bei dieser Gift – :
aber schau in deines Tuches Falten,
wie er jetzt schon alles übertrifft.*

Aller Amber, den man weit verschifft,

*jeder Goldschmuck und das Luftgewürze,
das sich trübend in die Sinne streut:
alles dieses war von rascher Kürze,
und am Ende hat man es bereut.*

Aber (du wirst sehen): Er erfreut.²⁷

---

²⁵ BOA, i. m. 852.

²⁶ PÖR: „Das Marien-Leben”... i. m. 308.

²⁷ Nyersfordításban a következőképpen hangozhat magyarul a szöveg: „Ha nem lennél olyan egyszerű, hogyan történhetne / meg veled, ami most megvilágítja az éjszakát? / Ime, az Isten, aki népek felett dörgött, / megszeliélül és benned világra jön. / Nagyobbnak képzelte el őt? / Mi a nagyság? Minden mértéket, / melyen keresztülmegy, túlhalad egyenes sorsa. / Még egy csillagnak sincs ilyen útja. / Látod, ezek a királyok nagyok, / és öled elé hoznak / kincseket, melyeket ők a legnagyobbra

A *Mária élete* című ciklus verseinek nem egységes a pragmatikai szituációja, igen változatos beszédhelyzetekkel találkozunk. Gyakori a leíró modalitás (csak egyes szám harmadik személyben szerepel Mária és nincs egy közelebről meghatározható beszélő – így például a *Mária születésében*), s mint már utaltunk rá, gyakran előfordul az aposztrofikus szerkezet, melyben a megszólító ugyanúgy ismert mint a megszólítottak (*Hirdetés a pásztoroknak*), az egyes szám első személyű megszólalás viszont kivételnek számít, Mária csak a *Piétában* szólal meg közvetlenül.

A *Krisztus születése* is aposztrofikus szerkesztésű, az elvárásokkal ellentétben tehát nem szorítja háttérbe a történetmondás különös módját csak azért, hogy automatikusan megismételhető legyen az eredeti bibliai történet. Ellenkezőleg, eldöntetlen, hogy ki szólítja meg Máriát, s ez a zavar az egyik legnagyobb különbség a szöveg és a vallásos olvasókat kiszolgáló, századfordulós felekezeti irodalom Mária-versei között. Csak egy későbbi vers, *A Mária haláláról* első részének bevezetőjéből derül ki, hogy a megszólító ebben a versben is egy angyal („Derselbe große Engel, welcher einst / ihr der Gebäung Botschaft niederbrachte...”) – Ugyanaz az a nagy angyal, aki egykor / a születés híret neki meghozta...”). S bár az evangéliumok alapján egy feltételezett olvasó is angyalra következtetett volna, mindenképpen meg kell változtatnia a Lukács evangéliumának eredeti beszédhelyzeteit, ott ugyanis *Jézus születésének ígéréténel* (Lk 1,26-38) folytat Mária párbeszédet az angyallal, nem pedig *Jézus születésénél* (Lk 2,1-20). (Ez utóbbi részben eredetileg a pásztorok a megszólítottak és az angyal a megszólító, de a *Krisztus születését* megelőző versben egy csillag veszi át az angyal szerepét: „...Seht, ich bin ein neuer/steigender Stern” – „...Nézzétek, egy új felemelkedő csillag vagyok”). Ennek a versnek és a ciklusnak tehát az a legnagyobb horderejű kérdése, hogy az ismert szövegjelöltes beszédhelyzeteinek radikális módosítása mögött milyen rilkei koncepció rejlik.

A kanonizált történet szerint a pásztorok adják át Máriának az angyal üzenetét Lk 2,10-12 és 17-18), ami Máriát gondolkodásra készítette, nem csupán passzív befogadója volt az örömhírnek (Lk 2,19: „Mária pedig mindezeket a dolgokat megőrizte, és forgatta a szívében”). A rilkei változatban a *közvetítettség* kiiktatódik és egy *közvetlen* beszédhelyzet lép a helyére. Mária előzetes tudása itt teljességgel hiányzik, a ciklus egy korábbi versében, az *Angyali üdvözlésben* (*Mariae Verkündigung*) nincs párbeszéd, azt a találkozás blaszfémiát súroló (erotikus színezetű) leírása helyettesíti. Ez az előzetes tudás egy angyali horizontba kerül vissza, ebből következőleg a beszéd kezdeményezője és az egyetlen megszólaló is egy angyal lesz. Mária szerepe itt jelentősen kisebb lesz (hogy majd a *Piétában* annál nagyobb teret kapjon), de mégsem állítja a megváltozott beszédhelyzet olyan ironikus perspektívába, mint Józsefet egy másik versben (a *József gyanújában*). Az aposztrophé viszont egyaránt megfelel egy rilkei és egy teológiai koncepciónak is: egy örök jelen illúzióját, egy örökkévalóság képzetét hozza létre, az angyal csak egy ilyen időviszonylatban szólalhat meg, a megszólított pedig temporális (halandó) pozíciója ellenére szintén részesül ebből, még ha az angyali beszéd épít is a két idő oppozíciójára. A megszólítás alakzata egyáltalán nem narratív jellegű, itt a történet valóban hiányzik

---

tartanak, / és talán álmélkodsz ezen ajándék láttán – : / de nézz kendőd ráncaiba, / hogy múlt felül már most mindent ő. / minden ámbra, melyet messziről hoz a hajó, / minden aranyékszer és levegőfűszer, / mely bódítóan szóródik az érzékekbe; / mindez csak gyorsan múlandó volt, amit más megbánt az ember a végén. / De (te látni fogod): Ő megörvendeztet.”

(már csak ezért sem lehet eldönteni rögtön, hogy ki beszél, mert nincs meg a narratív keret, amely erre magyarázatot adna); a narratívum helyét az angyal, a transzcendens horizont analogikus magyarázatai veszik át, amikor is minden „földi” esemény, jelenség valamilyen jövőre vonatkozó értelemmel bír. A transzcendens perspektíva igeideje a „befejezett jövő” (az angol *future perfect* és a német *Futur II*-nak lehetne megfeleltetni), ebből a horizontból látszanak a halandók által nem is sejthető, de biztosan bekövetkező, akár megtörténtnek is tekinthető dolgok. A *József gyanúja* iróniája nem a többlettudásból származik, sokkal inkább abból, hogy az isteni üzenetet az angyal megpróbálta József világának nyelvén elmondani. Itt viszont a magyarázatot a földi dolgokra való rámutatás és a jövővel való összekötésük biztosítja – az emberi nyelvvel nem interferál az üzenet, mert a pásztorok közvetítő szerepe megszűnik, mely médium a „fordítás” és az ismétlés által még magában hordozhatta volna annak a veszélyét, hogy ironikus perspektívába kerül a kinyilatkoztatás.

Mária „tudatlansága” miatt még véletlenül sem lesz komikus figura (a versben a tudása egyaránt alatta van az angyalénak és az olvasóénak), ez egyrészt az első sorban hangsúlyozott „egyszerűség” állapotából következik, másrészt a „földi” Mária ugyanúgy híján van a transzcendens horizontnak, mint bárki más. Az írónia „gyanújának” forrása csakis abból táplálkozhat, hogy az írás jelenének többlet-tudása (az evangéliumok ismerete) mégiscsak jelen van, feszültség keletkezik a nem-tudás és a többlet-tudás között. Magát a verset is egy ilyen konfliktus strukturálja (csak előremutató irányban), hiszen a „befejezett jövő” transzcendens horizontja az *időlegesben* ott látatja az „örököt” és fordítva: ami *most* nagy, csak látszólag az – ami *most* kicsi, az csak látszólag az, *idővel* nagy lesz („Minden mértéket, / melyen keresztülmegy, túlhalad egyenes sorsa”), s a nagy kicsivé válik. Ez az időbeli ellentét kiegészül egy térbeli oppozícióval, az immanens és a transzcendens nézőpont *lent* és *fent* konvencionális koordinátái mentén is szembe kerül. A rímek egymásra következése, szukcesszivitása is időbeli folyamat, már csak emiatt is érdemes a „befejezett jövő” és a vers jelene között fennálló konfliktust és a rímképletet összekötni. Az ölelkező rímek versszakonként változnak, mely egy előretartó folyamatot is jelöl (hasonlóan a „befejezett jövőhöz”); a versszakokat mindig egy különálló sor követi, mely viszont minden esetben a megelőző versszak utolsó sorával rímel, vagyis kellő hangsúllyal, különállással visszafelé is mutat (a vers jelene pedig a szövegelőtesre utal vissza).

Az első sorok kérdésének feltételes módja a „befejezett jövő” felől nézve formális, csak úgy, mint maga a kérdés is pusztán retorikai. Sokkalta inkább válasz Mária utolsó mondatára abból az evangéliumi párbeszédből, amelyet az angyallal folytatott, mert megismétlődik ugyanaz a kifejezés („...wie sollte/ dir geschehn...” – „Siehe, ich bin des Herrn Magd; mir geschehe, wie du gesagt hast.” – „Íme, az Úr szolgálóleánya: történjék velem a te beszéded szerint!” – Lk 1,38). További kapcsolat az evangéliumi mondat és az első versszak között az „íme” („sieh”) deiktikus szavának átvétele (ennek szisztematikusan még jelentőségre tesz szert a későbbiek folyamán), mely harmonikusan illeszkedik az aposztrófé alakzatához, mert deixise a beszédhelyzet jelenére mutat, pontosabban az ott jelenlévőkre, nem mutat múltra, vagy olyan helyre, ami megszüntetné az „örök jelen” illuzióját. Az első versszak magába sűríti még az előző vers (*Hirdetetés a pásztorok előtt*) fő motívumát a *csillagot* is, amely viszont bevezeti a *fent-lent* oppozícióját („Íme, Isten, aki a népek felett dörgött / megszelídül és benned világra jön”). A különálló sor („Nagyobbnak képzelted őt?”) kérdése ismét csak retorikai, amelynek legfőbb ismérve az, hogy a választ

is a kérdező adja meg, Mária nem adhat választ. Pedig az előbb említett evangéliumi párbeszéd – ahol Mária kérdezhet is – egyik legfontosabb momentum a „nagyság” átkerül a rilkei értelmezésbe is, még ha azt már eredetileg is az angyal mondja („Nagy lesz ő, és a Magasságos Fiának mondják majd” – Lk 1,32). Az *elképzelés* mégis feltételez egy előzetes tudást, egy felébresztett várakozást Máriánál is, persze kérdéses, hogy ez mire vonatkozik, Isten vagy a *gyermek*e születésére csak. Az mindenesetre megállapítható, hogy az immanens perspektívának itt is természetes része a jövő-orientáltság, aminek köszönhetően az anagogikus értelem egyáltalán érthető lesz Mária számára, de az időparadoxon, a „befejezett jövő” már nem jellemezheti a lineáris emberi időt.

A *nagyság* kérdése autoreferenciális funkciókat is kap, a vers második strófájával párhuzamosan a *Piéta*nak is értelmezési keretet ad.²⁸ A legfeltűnőbb azonosságot a *Piéta* utolsó soraiban fedezhetjük fel („Jetzt liegst du quer durch meinen Schoß” – Most keresztbe fekszel az ölemen”). Ha a két vers összecsengő sorait, melyet a *quer* ('keresztbe') és a *Schoß* ('anyaöl') szavak kötnek össze, egybeolvassuk, akkor arra következtethetünk, hogy a születés és halál alkotta lineáris sor itt körkörösén egymásba hajlik. (A *Piéta* is erre az összefüggésre épít: Mária szomorúsága a belátás hiányából ered, nem ismeri fel, hogy abból a körből, amelyben Jézus halálából élet fakad, őt sem zárták ki.) A *nagyság* emellett természetesen az isteni kinyilatkoztatás függvénye is, ahogyan az angyali kijelentések által veszi el a beszéd jelenében *nagynak* tűnő dolgok (királyok, ajándékok) legitimitásukat. A *nagyság* ezáltal úgy határozható meg, mint az előre elhatározott isteni tervből való részesülés, mely megmásíthatatlanul bekövetkezik. Ezt a definíciót egy geometriai-csillagászati diskurzus segítségével világítja meg az angyal, azzal a diskurzussal, amely már az ókorban is egyre inkább távolodott a Bibliára oly jellemző, mindent mindennel azonosító metaforikus látásmódtól. A kiszámíthatóság, az előre meghatározhatóság racionális beszédrendjét viszont felülmúlja és alá is ássa az angyali perspektíva „befejezett jövő ideje”. A vers jelenében *nagynak* látszó dolgok immár végérvényesen összekötöttek az „íme” deixisével, hogy minél egyértelműbb legyen az anagogikus értelemben vett értékelenségük.

A következő különálló sor áthajlása is ezt a átértékelődést jelöli. (A „kincsek” és Mária „öle” nem kerülhet egymás mellé.) A Máté evangéliumából származó ajándékozás történet Rilkenél kiegészül azzal az egyházi, de nem biblikus hagyománnyal, hogy Mária királyok látogatták meg. Vagyis itt már nincs egy egységes pretextus, igazából a *nagyság* értelmezésének „segédeszközei” lesznek a királyok, akiknek feltételezett világi hatalmával szemben meg lehet határozni az isteni gyermek hatalmát. Az általuk *nagyra* tartott ajándékok pedig azáltal veszítik el azt a nagyságot, hogy legitimációs forrásuk, a királyok hatalma is relatívvá válik. A harmadik versszakban ez az átértékelődés az állítmányok modalitásának megváltozásával is jár. Míg az első, kettőspont előtti részben marad a feltételes mód („Du staunst vielleicht bei dieser Gift” – „és talán álmélkolsz ezen ajándék látán”), addig a felszólítás rámutató ereje viszont a másik részben bizonyosságot és egyértelműséget sugall. Központozásban is nagy a távolság köztük, nem csak egy kettőspont, hanem redundáns módon egy gondolatjel is elválasztja őket. Az ellenpontozás még erősebb lesz a „kendő rancái” kifejezéssel, hiszen nemcsak maga a kendő értéktelen látszó-

---

²⁸ *Kommentierte Ausgabe (Band 2.)*... i. m. 457.

lag a kincsekkel szemben, hanem a ránc is egy múlandó, ideiglenes jelenség, amely mégis többet ér a világi értékeknél. Az utolsó sor kijelentésében ismét az idő kap lényeges szerepet, a *már* szó befejezett cselekvésre utal, vagyis az elrendeltetés időben meg is előzi már ezeket a látszólag *nagy* dolgokat. A *most* deixise pedig, hasonlóan, mint az aposztrophé, örökkévaló jelleget ad.

A harmadik versszakot követő sor kiemelése első látásra indokolatlannak tűnik, hiszen nem tartalmaz olyan új elemet, amelyet nem múlna felül az isteni jelenlét, legfeljebb arról lehet szó, hogy – mint az összes különálló sor – összekötötést teremt a megelőző és rákövetkező versszakkal (visszafelé a rím mutat, előrefelé pedig a tárgyak felsorolása). Voltaképpen nem is *nagynak* tűnő dolgok számbavétele a negyedik versszak, hanem különféle autoritások működésképtelenségének a bemutatása. Sem térbeli (*nagy* távolságról hozott ajándék), sem időbeli autoritás nem konkurrálhat az isteni kinyilatkoztatással, mert mindkettő ki van szolgáltatva a temporalitásnak (például az ajándékok keltette érzetek is csupán időlegesek). Az aposztrophé újabb funkciót nyer ezekkel a kudarcokkal: már most jelezze ebben az „örök” jelenben, hogy „ő” rajta kívül semmi sem örök. Röviden ki kell témünk az „ő” („er”) szerepére is: a beszédszituáció háromszatúságában fontos szerep jut neki, mert mindig „ő” lesz a rámutatás tárgya, de egyben ő a kinyilatkoztatás cselekvő alanya is. S bár megnevezve nincs, az első megjelenésekor egyes szám harmadik személyben a „der Gott” kifejezés szerepel, s ezt kell azonosítani a későbbi versszakok egy-egy „ő”-jével. Az „ő”-vel szemben tehát minden csak múlandó lehet, nem véletlen hát, hogy a negyedik versszakban szereplő általános alanyhoz rendelt tapasztalat az elmúlás, feltűnő módon csak vele kapcsolatban bukkan fel újra a múlt idő.

Az utolsó mondat hangsúlyosan messze áll ettől a múlandóságtól, ráadásul olyan nagy mértékben, hogy a versen végig ismétlődő rámutatás (*sieh – siehst du – schau – du wirst sehen*) ezúttal már jövő idejű lesz. A kinyilatkoztatás ugyan jelen idejű („Er erfreut” – „Ő megörvendezett”), mégis kimunkált befejezésről van szó, mert itt a beszéd és az olvasás jelene ér össze, mindkettő pusztán jelen idő a jövő idejű ígérettel szemben – ez az ígéret ez után a két aktus után, a kinyilatkoztatás beszédaktusa és az olvasás aktusa után teljesülhet csak be.

